

УДК 272-1 Бенедикт XVI, папа
272-172.2

Претходно саопштење

Златко Матић*

Универзитет у Београду, Православни богословски факултет, Београд

**Богословље твари у опусу
Јозефа Рацингера (папе Бенедикта XVI):
хришћанско учење о стварању света
пред изазовима данашњице**

Abstract: Тематиком стварања света Јозеф Рацингер интензивно се бави, почев од раних осамдесетих година 20. века и проблеми тварности, места човека у тварном свету, греха и последица стварања и пада не престају да заокупљају његову пажњу наредних тридесетак година. У овом прилогу аутор покушава да представи Рацингеру визију поменутих тематика у контексту кључног питања, које и он сам поставља: да ли је вера у стварање света одржива пред изазовима научно-технолошке цивилизације и какве су последице добијеног одговора „за живот света“?

Key words: Јозеф Рацингер, стварање, твар, човек, пад, упоредно богословље.

Увод

Јозеф Рацингер (рођен 1927, кардинал од 1977), папа Бенедикт XVI (2005–2013), један је од највећих хришћанских богослова 20. и прве деценије 21. века. Аутор је великог броја монографија и научних чланака из догматског и фундаменталног богословља, патрологије и литургије. Занимљиво је да теми којом се бавимо у овом истраживању није посветио ниједно комплетно, систематско и свеобухватно истраживање. Ипак, тематиком стварања света, овај аутор се интензивно бави, углавном почев од раних осамдесетих година 20. века¹ и проблеми тварности, места човека у тварном свету, греха и последица стварања и пада не престају да заокупљају његову пажњу наредних тридесетак година.

У овом прилогу покушаћемо да представимо Рацингеру визију поменутих тематика у контексту кључног питања, које и он сам поставља:

* zmatic@bfspc.bg.ac.rs

¹ Пре тог периода бележимо његову лему о стварању, „Schöpfung“, у *Lexikon für Theologie und Kirche*, IX (1964), стр. 460–466.

да ли је вера у стварање света одржива пред изазовима научно-технолошке цивилизације и какве су последице добијеног одговора „за живот света“? Нећемо никако пропустити прилику, а да не отворимо, макар и у основним цртама, и проблематику православног приступа овом питању и могућим одговорима на њега.

У вези са овако постављеним циљем истраживања, подела рада се логички намеће: најпре ћемо (1) представити Рацинџерову теологију стварања и твари, затим ћемо (2) указати на рецепцију тих ставова у званичној римокатоличкој мисли, а онда ћемо (3) приступити критичкој анализи таквих закључака.

1. Вера у стварање и изазови науке у делу Ј. Рацинџера

1.1. Библијске иреџијосџавке

На врло директан, али из пастирских разлога поједностављен начин, Рацинџер приступа проблему стварања у хришћанској теологији, у пролеће 1981, током Велике четрдесетнице. Тада, наиме, он у минхенској катедрали држи четири проповеди у којима тумачи старозаветне великопосне паримије, тј. прве главе књиге Постања (Пост 1, 1 – 3, 24)². Све омилије имају за циљ једно: да се хришћанска библијска прича „осавремени“, да доживи концилски *aggiornamento* (прилагођавање) и понуди свету који се више не интересује за проблем стварања, за питања о *arche*, за прапочетке. Хришћанин је пред изазовом: како говорити о апсолутном почетку човеку који у најбољем случају допушта концепте мутације, селекције или еволуције? Надаље, таквом човеку не можете понудити класични одговор са веронауке: Библија није уџбеник природних наука (геологије, палеонтологије), она користи симболички језик. Зашто се, онда, слика света мења, а за тим и ми све те симболе стално другачије тумачимо, чим нас наука претекне? Има ли у Библији чврстог ослоња за питање стварања и почетка?

Тема стварања није статички одређена, ни у Библији, ни у старозаветном богословљу, отворена је за испуњење. Теологији твари није посвећен само један текст Библије (макар био и први у канону), него и она комплетна (што се особито види, осим у Пост 1–3, и у псалмима и у мудросним књигама), баш као и изабрани израиљски народ, путује, напредује кроз читаво Писмо и кроз читаву историју. Вест о Божјем твораштву објављена је у слободним сликама, симболима, који напредују ка дубљим и већим реалностима. Књига (поседно преко мудросне литературе), народ и тема усмерено се крећу ка свом испуњењу: Новом Завету, тј. ка Христу³. „Тек у

² Те проповеди су касније редиговане и објављене: Ratzinger, 1996. Користили смо издање на италијанском језику: Ratzinger, 2006, као и на руском: Ратцинџер, 2009.

³ Тако стабилна вера Израиља у стварање постаје кључна тек током вавилонског ропства.

Новом Завету налазимо коначну приповест о стварању⁴, а то је Јн 1, 1–3, или логосологија. У Логосу, у будућем догађају⁴ у односу на Израил, разоткрива се истина старозаветних симбола, слика и образа. Символички језик јесте други /другачији/ вид изражавања стварности у односу на научни, ту се не ради само о различитим опсезима питања, већ и о различитим формама мишљења⁵, али у њему је тврда основа библијског одговара на тему стварања. Вера није истоветна ни са једном предложеном сликом света, јер иде иза слике света. Рацингер у томе налази и потврду чињенице да је вера у стварање *разумна*, да разум(ност), рационалност и реалност стварања проистичу из Божјег разума.

Подједнаку усмереност ка испуњењу објављује и библијска прича о стварању човека. Богоподобје највишег створеног бића, које се налази ван самог човека, изображава нешто друго, указује на дуго(г), па је и оно динамичко. Човек је сличан Богу, зато што је способан за односе, зато што се креће из себе ка другоме и што може да дарује себе. Из христолошке новозаветне перспективе закључујемо да је истинити човек онај који може да постане брат Новог Адама. Човек је дакле прелазно биће, биће на путу, *in via*. Он још увек није тај, њему предстоји да то постане, па је човек повезан са својим будућим стањем. Зато на другога гледамо као на личност „са којом једном треба да делимо радост Божју, ... са којим сам и ја призван да будем члан Тела Христовог, са киме ћу једном седети за трпезом Авраама, Исаака и Јакова, за столом Христовим, да му будем брат, а заједно са њим и брат Исуса Христа, чедо Божје“. Зато је свако нарушавање или одрицање односа грех, од првородног до данас. Човек долази на свет, који је одређен нарушеним односима.

Стварање задобија своју структуру у чину суботе, а она је квинтесенција Торе и Израила. Стварање је, према библијској приповести, усмерено ка суботи, која је знак завета Бога и људи, али и час молитвеног поклоњења. Поклоњење као евхаристија јесте пројава етоса твари, а његов губитак доводи до процеса експлоатације природе. Човек треба да очува свет, благодарно се руководећи ритмом и логиком твари, разумевајући језик твари. То је могуће једино ако се човек не затвори, не закључа у себе, ако не подлегне искушењу аутономије и автаркије и ако не приступи насилно

Тада обезнађени Јевреји долазе до увида да њихов Бог није побеђен, него да се пројављује као слободан од било које тачке земље, тј. као господар неба и земље. У Вавилону се формира Пост 1, као и старозаветно богословље твари, насупрот победничком дуализму вавилонске религије, њених помпезних култова (посебно новогодишњег) и митова (*Ену-ма Елиш*).

⁴ Сав проблем историјско-критичке методе јесте њен покрет уназад, њено кретање не ка Христу, него ка претпостављеним тачкама настанка текста.

⁵ Уп. Ratzinger, 2005², стр. 125–136. Аутор доказује да идеја еволуције (развоја) припада феноменолошкој сфери, док се вера у стварање креће онтолошким нивоом (поставља питање о постојању бића као таквог).

и отимачки према природи. Ипак, десило се управо то: од Адама до данас идеја прогреса замењена је индивидуалистичком логиком. Ево основних историјских момената, који су произвели тај духовни обрт.

1.2. Нововековно ѿѿискивање вере у створеност свейа

Поменути у потпуности јудеохришћански закључак о вери у прогрес, која је довела до потрошачке цивилизације, искоришћен је за напад на Цркву и њену теологију. Започиње процес сузбијања вере у стварање у Новом веку и то, према Рацингеровој анализи, у три момента, која персонификују: Ђордано Бруно (1548–1600), Галилео Галилеј (1564–1642) и на теолошкој равни Мартин Лутер (1483–1546).

Пантеиста и окултиста, Бруно, поново „открива“ дожанственост космоса и враћа мисао грчкој идеји дожанствене пуноће света („*natura est deus in rebus*“). Стварање је недопустиво јер објављује *зависност* света од нечега што је *ван* њега, а то је за науку неприхватљиво. Контингентност појединачних ствари је неспорна, али читавог света — недопустива. Галилеј се враћа паганској мисли, васпостављајући математичку страну Платоновог система. Математичка структура природе је објекат науке, познање се уклапа у схему субјекат–објекат. На природу се примењује провера, експеримент. Ако природа, пак, не одговара на наша питања и не открије нам добровољно своје тајне, морамо је истјазавати, тортурисати справама за мучење (природнонаучни инструменти), док не попусти и свом господару не призна све. Тако се раскида синтеза хришћанског и јелинског момента, али у корист паганског. Тиме се поставља основа постхришћанског рационалног света. Лутер, пак, жели нешто супротно: он тежи да уклони грчки под, јер у њему види изобличење чистог хришћанског става. Космос, биће (онтологија), па чак и само стварање изражавају претходно стање човека, оно које је под проклетством закона, пронизано грехом. Поново смо, дакле, пред дилемом класичне филозофије: или је Бог зао, или му се не може приписати стварање света. Нови век, на тај начин, открива дуализам дожанствене геометрије твари и света као најдубље погубељи. Као природа, свет је геометрија, као историја, он је драма зла. Тако, закључује Рацингер, присуствујемо судару два покрета: рејелинизацији, коју носе прва двојица и дејелинизацији, коју представља велики реформатор.

Потпуно конкретну и историјски дејствену форму, овај нови мисаони правац добио је, ипак, нешто касније. Њу доноси Карл Маркс (1818–1883). Он одстрањује бесмислено питање порекла и корена, јер твар, створеност и стварање једино указују на *зависност*, на ту одвратну и недопустиву категорију бића које настаје *ab alio* (од другог). Зато Маркс опомиње: „Одбаци апстракцију, ... не питај“. Није важно оно што је створено, него оно

што ће човек створити, усавршити, чиме ће се и он на колективном плану⁶ самоусавршити. Инструмент перфекционисања је, наравно, партија као организовани облик класе, а материјал који човек користи за стварање *своја* света је материја. Ернст Блох (1885–1977) заокружује систем, указујући на светлост на крају тунела, ка коме идемо једино ако будућу цркву видимо у лабораторији, одбацимо нерадне дане, шабате или недеље, кад човек постане сам свој творац.

Овај историјски екскурс доводи Рацингера до става да је схватање стварања најважнија раскрсница духовних путева, првенствено оног гностичког и хришћанског.

1.3. Гностички и хришћански модел иварности/створености/стварања⁷

Језгро гностичке парадигме јесте оштро одрицање стварања. Тиме се одбацује тајна твари, ради господарења над светом и ради живота чија је ипостас — знање. У том концепту љубав је безнадежна категорија, не можете живот заснивати на љубави. Уколико укључите љубав на озбиљан, егзистенцијални начин у расправу, онда у овај систем унесите могућност да човек од нечега/некога зависи. Тада, наиме, допуштате да постоји нешто што он не контролише, што је фактор неизвесности и ризика, а то је управо љубав другога. Зато морате имати чврст темељ, а то је знање, јер знање даје моћ — власт над природом и задобија сотириолошке карактеристике. У гностичкој слици света, како античкој, тако и савременој, створеност упућује на зависност, а како се то увек повезује са Богом/богом, гносис постаје војинствено а(нти)теистичан.

Хришћански модел тварности полази од факта да човек јесте зависан и о томе се не полемише. Зависност не деградира човека, само зато што се у случају стварања и нашег тварног начина постојања, она пројављује као љубав. Тада се не ради о умањењу или губитку свога „ја“, него о његовом конституисању и ослобађању. Љубав је форма, типа — желим да ти јеси! Једино је љубав у стању да производи (креира, чак ствара) друго као друго и другачије, без зависти и страха да се не изгуби. Управо тако Творац дела. Он љубављу преображава нашу зависност у слободу бића, онтолошку слободу. Када се савремени човек покушао ослободити те слободе, одбацио је и Бога и себе, и Спаситеља и спасење. Онај који ће вечно подсећати на то да је твар израз љубави Божје јесте сам Бог и то онај Распети.

⁶ Е. Блох ће закључити: „Ја’ је неважно, материјалиста умире као да сва вечност припада њему“.

⁷ Ова анализа заснива се на Рацингером предавању одржаном у Салцбургу 1979, објављеном као текст „Konsequenzen des Gottesglaubens“, Gastvorlesung bei der Thomasfeier der Katholisch-Theologischen Fakultät der Universität Salzburg am 14. März 1979, у наведеном немачком издању.

Овим моделима (с)тварности одговарају и две принципијелне егзистенцијалне позиције: хришћанска је позиција битијног (онтолошког), а не моралистичког (етичког) смирења. Друго је смирење које презире биће (пропагира заборав или одбацивање бића), што се експонира као гностичка вера у прогрес, принцип класне борбе, као креативност усмерена против *creatio*. У обесправљивању природе је „несрећа нашег века“. Хришћани ништа не претпостављају служењу Богу, чиме чувају твар од лажног клањања прогресу, промени која гази творевину, баш као и малог појединачног човека. Спасење је, дакле, повезано са очувањем мере тварности, а окушање од Евхаристије (Дрво живота /Крст за Рацингера/ међу нама) јесте прихватање те мере тварности, зависности од Бога Творца, зависности која се на Крсту открила као синовство. Зато Спаситељ може и мора бити исти онај који је и Творац.

2. Рецепција Рацингерових ставова у магистеријуму Католичке Цркве

Органи учитељства Католичке Цркве на различите начине прихватају, подстичу или, по потреби, критикују и забрањују одређена штива или изражене богословске ставове. Изразити редакцијски печат Јозефа Рацингера евидентан је на многим документима Конгрегације за доктрину вере, али то исто важи и за један од најважнијих постконцилских докумената. Сматрамо, наиме, да се Рацингерови ставови о теологији твари, које смо синтетички представили у првом делу нашег рада, често у интегралном ауторском облику могу наћи у самом *Катихизису Католичке Цркве*, објављеном 11. октобра 1992. у Ватикану⁸.

У апостолској конституцији *Fidei depositum*, којом је објавио *Катихизис*, „према Другом ватиканском концилу“ и то на тридесетогодишњицу отварања овог сабора, папа Јован Павле II наглашава да је понуђени текст основа вере плод сарадње читаве Цркве, који су сумирала дванаесторица кардинала и других стручњака, „под председавањем господина кардинала Јозефа Рацингера“⁹. Колико је његово „председавање“ било сугестивно, макар у ставкама 4–7 првог дела („Створитељ“, „Небо и земља“, „Човек“ и „Пад“, тј. §279–421), показаће краћа анализа која следи.

Катихизис космологије инсистира на важности сведочанства из књиге Постања (§279–280), повезујући га са литургијом пасхалног бденија и изворним предкрштењским катихезама (§281). Подсећамо да је Рацингер своје богословље твари формирао на тим основама и да је оно плод пастирског и литургијског промишљања. У *Катихизису* налазимо готово све темељне ставове из кардиналових катихеза:

⁸ Користили смо хрватско издање: Hrvatska biskupska konferencija, 1994.

⁹ Ibid, 11.

- „Бог је поступно откривао Израилу тајну стварања“ (§287)
- и то на симболичан начин (§337), симболичким језиком (§362, 375);
- онај о разумевању старозаветне приче о стварању „у Христовом светлу“ (§289), повезујући Пост 1, 1 управо са Јн 1, 1–3;
- ниједно тварно биће није самодовољно, него је упућено на друге (§340);
- повезаност Божјег стваралачког *разума* са поретком у свету (§299);
- поштовање закона уписаних у створену природу је почело мудрости (§341, 346, 354);
- позитиван приступ потпуној *зависности* твари од Створитеља (§301), посебно човека, „који зависи од Творца“ (§396);
- да је твар *in statu viae* (§302);
- као и да се та упућеност осмишљава у починку коначног Шабата, Суботе због које је Бог и створио небо и земљу (§314, 345),
- а литургијска прослава Суботе „уписана је у поредак стварања“ (§347)¹⁰.

Очигледно је, дакле, Рацингерово уредничко перо у креирању помених поглавља једне званичне и толико важне магистеријалне књиге Католичке Цркве, као што је *Катихизис*. Овима је кардиналова визија стварања света, човековог пада и последица стварања и греха у великој мери озваничена и препозната као општеобавезујући став читаве његове еклисијалне заједнице.

3. Критички осврт на Рацингерову космологију са тачке гледишта православне ктисиологије

У овом кратком огледу о основним званичним ставовима римокатоличког учења о твари и стварању, оставићемо по страни елементе сагласности са православним виђењем поменуте теме (као што је блистави филозофско-историјски приказ формирања гностичке парадигме). Желимо да укажемо само на неколико момената који захтевају додатну анализу, у складу са, надамо се, заједничким предањем наших Цркава, оним из првог миленијума.

1. Недоречено питање условљености протологије и есхатологије: Кардинал Рацингер и *Катихизис Католичке Цркве*, сматрамо, не придају довољно пажње прецизирању односа протологије и есхатологије у хришћанском богословљу твари. Чини нам се, наиме, да се традиционални хришћански поглед на Стари завет, не сме зауставити на Новом завету, већ да истину оба, према познатој максими Светог Максима Исповедника, треба тражити у будућем Веку. Требало би, верујемо, испитати однос Раја

¹⁰ У овом параграфу, *Катихизис*, баш као и Рацингер у својим проповедима, директно се позивају на исти изворник, на правило Светог Бенедикта, које каже: „Ништа се не сме претпоставити делу Божјем — *Operi Dei nihil praeponatur*“.

протологије (Пост 1–3) и Раја есхатологије (Отк) и Дрво живота тражити у оба у лику Христовом, али у личности Долазећег Христа. Тиме би се, убеђени смо, темељном светоотачком ставу о апсолутном *недићу* као природи створеног света (Свети Атанасије Велики), приступило на онтолошки начин. Потреба за Другим би била представљена у смислу неусловљености Христовог оваплоћења, а не као последица пада (прекорачења граница људске слободе).

2. Пренаглашен рационални моменат у антропологији: чак и када дође до схватања човека као 'свештеника твари', западна мисао то радије разуме у смислу рационалности. Управо се о томе ради када се свештеничка служба човекова повеже са „гумачењем књиге природе“ или са Рацингеровим препорукама да се то може учинити „благодарно се руководећи ритмом и логиком твари, разумевајући језик твари“. Надаље, уколико се човек иконично повеже са Богом на основу рација, онда је логично постојање врло рашчлањене теологије чистијих, духовних и виших бића, тих „бесмртних створења“ (§330), тј. анђела. Ангелологија, истина, није изражена у Рацингеровом опусу, али јесте, са јаким средњевековним призвуком, у *Катихизису* (§328–336): „По савршенству /анђели/ надилазе сва видљива створења“ (§330). А Богородицу? Занимљиво је овакво тврђење Цркве у којој је Богородица догматски узвишена до божанских висина!?

3. Сапостојање двеју антропологија. Постокоцилска римокатоличка мисао није се бојала да призна дуалност онтолошких подлога у многим теолошким дисциплинама, које су третиране на Другом ватиканском концилу. Врло често се говори о сапостојању старих (средњевековних, школских, уџбеничких, тридентинских) и нових концилских (обновљених): пневматологија, христологија, тријадологија и, свакако, еклесиологија. Узимајући у обзир савремену католичку космологију и антропологију, можемо, изгледа, да идентификујемо двоструки приступ и овим областима богословља. Присуство елемената светоотачке персонологије не значи истовремено и њихову превагу. Персоналност, као постојање кроз другог, разводњава се учењем о *ratio* као *imago Dei* и у његовим последицама. На конкретно питање: да ли човек може решити еколошки проблем као онај који размишља или као личност (схваћена у кападокијском изразу, где је икона — личност или слобода као 'автексусион'), западни човек би се, кроз логику, етику или правни систем, определио за први одговор, за рационалност и тиме би се вратио у зачарани круг (смрти или логике, или *усилоије*).

Закључак

Тема о којој смо говорили, свесни смо тога, заслужује много дубљу анализу. Повратак тематике стварања света у римокатоличку мисао, кроз дело њеног можда и највећег богослова 20. века, врло је позитиван моменат

у историји теологије¹¹. Сада је потребно да та мисао одлучно крене ка учењу о смртности човека као његовом природном стању, о томе да је „твар од почетка у стању смртности“¹², а не о смрти као казни за Адамово дрско непоштовање Божјих заповести, које тражи задовољење (*satisfactio*). То би могло лакше довести западну мисао до сотириолошки кључног предањског термина *заједничарења* и личносних евхаристијских односа (природе, човека и Бога) као јединог пута спасења. Тако, пре доживљена него осмишљена, онтологија заједнице (*киноније*), онтологија слободних и непредвидљивих личносних односа, морала би да потисне усиолошку онтологију. Последице би биле изузетно позитивне по комплетан дијалог православља са католицизмом, а особито би се пројавиле у најтежем питању упоредне еклисиологије, тј. питању упоредне теологије примата.

Литература

- Зизијулас, Ј. (1994). Очување Божје творевине. *Бесега*, 1–4, 13–42.
- Ratzinger, J. (1996). *Im Anfang schuf Gott: Vier Münchener Fastenpredigten über Schöpfung und Fall*. Freiburg: Johannes Verlag Einsiedeln.
- Ratzinger, J. (2005²). *Fede nella creazione e teoria evoluzionista*. У Ј. Ratzinger, *Dogma e predicazione* (стр. 125–136). Brescia: Queriniana.
- Ratzinger, J. (Benedetto XVI) (2006). *In principio Dio creo il cielo e la terra. Riflessioni sulla creazione e il peccato*. Torino: Lindau.
- Ратцингер, Ј. (Бенедикт XVI) (2009). *В начале сотворил Боі. О творении и грехопадении*. Москва: Библейско-богословский институт св. апостола Андрея.
- Höfer, J., Rahner, K. (прир.) (1964). *Lexikon für Theologie und Kirche*, IX.
- Hrvatska biskupska konferencija (1994). *Katekizam Katoličke Crkve*. Zagreb.

¹¹ Актуелност теме потврђена је новом енцикликом Бенедиктовог наследника, папе Франциска, *Laudato si*, од 24. маја 2015, са многобројним директним цитатима мисли и дела Бенедикта XVI (4 пута га именује у основном тексту и 16 пута у фуснотама). Енциклика говори о бризи за сву твар, као нашу „заједничку кућу“. IntRes: http://w2.vatican.va/content/francesco/it/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si.html

¹² Зизијулас, 1994, стр. 41.

Zlatko Matic

University of Belgrade, Faculty of Orthodox Theology, Belgrade

J. Ratzinger's creation theology: the Christian doctrine of creating the world against the challenges of modernity

Joseph Ratzinger has been intensively engaged about the theme of the creation of the world since the early 1980's and the problems of creaturehood, the place of man in the created world, the original sin and the consequence of creation and fall do not cease to attract his attention for the next thirty years. In this article, the author tries to present Ratzinger's vision of the above-mentioned topics in the context of the key question: is the faith in the creation of the world sustainable in the front of the challenges of scientific-technological civilization and what are the implications of the answer "for the life of the world"?

Key words: Joseph Ratzinger, creation, creaturehood, man, fall, comparative theology.

Датум пријема чланка: 22. 1. 2018.

Датум прихватања чланка за објављивање: 8. 10. 2018.